

ČESKÝ JAZYK

Přehled učiva
pro 3. ročník
základní školy

Nakladatelství Fraus

Jazyk mateřský

Je to první jazyk, kterým se dítě učí mluvit a kterým obvykle mluví i jeho rodiče.

Slova příbuzná a stavba slova

Slova, jejichž významy spolu souvisejí a která mají společnou část, jsou **slova příbuzná**, např. **LED**ový, **LED**ovec, za**LED**něný.

Nejmenší společná část příbuzných slov se nazývá **kořen**. Např. kořen **-UČ-**. Slova příbuzná jsou např. **UČ**itelka, na**UČ**it, vy**UČ**ený, **UČ**ení, vy**UČ**ování, **UČ**itelský, **UČ**ební.

Slovo může mít vedle kořene **část předponovou** a **část příponovou**.

Např. **UČ**itel

předponová část vy**UČ**ování **příponová část**

Předponová a příponová část obvykle mění význam slova. Na konci příponové části někdy stojí **koncovka**, např. vy**UČ**ován-í.

Některé **slovo** má **více tvarů**. Např. *cesta, (u) cesty, (za) cestou*.

Psaní ú, ů

Na začátku slova píšeme **ú**, např. *úzký*, uvnitř slova a na konci slov píšeme obvykle **ů**, např. *může, slonů*.

Ve slovech, která pocházejí z cizích jazyků (říkáme jim slova **přejatá**), píšeme i uvnitř slov **ú**, např. *skútr, iglú*.

Po předponách, např. *ne-*, *bez-*, píšeme **ú**, přestože nestojí na začátku slova, např. *neúrodný*, *bezúčelný*. I v některých dalších slovech píšeme **ú** uvnitř slova, např. *trojúhelník*.

Psaní i, í, y, ý po obojetných souhláskách – vyjmenovaná slova

B, f, l, m, p, s, v, z jsou **obojetné souhlásky**. Ve většině slov po nich píšeme uvnitř slova **i, í**. Pouze v některých slovech (**vyjmenovaných a slovech s nimi příbuzných**) píšeme po obojetných souhláskách uvnitř slova **y, ý**, např. *bystrý*, *bystřina*.

Některá dvě samostatně stojící slova se liší pouze tím, že je v nich **i, í, y, ý**. Pomocí významu slova (např. ve větě) určíme, zda se jedná o slovo příbuzné s některým slovem vyjmenovaným a pak v něm napíšeme **y, ý**. Pokud slovo není příbuzné se žádným z vyjmenovaných slov, potom napíšeme **i, í**, např. *byl* (seděl) doma × *bil* se (bránil se) při napadení.

Vyjmenovaná slova po **b**:

být, bydlet, obyvatel, byt, příbytek, nábytek, dobytek, obyčej, bystrý, bylina, kobyla, býk, Přibyslav

BÝT = existovat	×	BÍT = tlouci, mlátit
odbýt = ledabyle provést (<i>odbýt práci</i>),	×	odbít = odtlouci (<i>Hodiny odbily sedm.</i>) nebo odmítnout
přibýt = připojením se zvětšit (<i>Do třídy přibyl nový žák.</i>) nebo přibrat (<i>přibýt na váze</i>)	×	přibít = přitlouci (<i>Petr přibil víko.</i>)
dobýt = 1. zmocnit se (<i>dobýt území</i>) 2. dosáhnout něčeho (<i>dobýt svobodu</i>)	×	dobít = 1. doplnit elektrickým nábojem (<i>dobít baterii</i>) 2. přestat bít (<i>Jeho srdce dobilo.</i>) 3. dokončit usmrcení
nabýt = získat (<i>nabýt majetek, vědomosti</i>)	×	nabít = 1. vsunout náboj (<i>nabít zbraň</i>) 2. natlouci
ubýt = zmenšit se	×	ubít = utlouci, usmrtit
zbýt = zůstat (<i>Zbylo mi málo peněz.</i>)	×	zbít = ztlouci, zmlátit (<i>zbít někoho</i>)
bydlo = živobytí (<i>Pálí ho dobré bydlo.</i>)	×	bidlo = delší tyč
býlí = bylina, plevel (<i>Na poli roste býlí.</i>)	×	bílý = mající barvu sněhu

Další slova s **by, bý**: _____

Pozor na slova s **bi, bí**: bitva, obilí, nabídka, hbitý, bílá, _____

Vyjmenovaná slova po l:

slyšet, mlýn, blýskat se, polykat, plynout, plýtvat, vzlykat, lysý, lýtko, lýko, lyže, pelyněk, plyš

lyska = vodní pták	×	líska = 1. keř; 2. přepravka (<i>bedýnka</i>)
lyže = sportovní náčiní	×	líže = lízat
lýčený = vyrobený z lýka = lýkový	×	(vy)líčený = odvyprávěný (<i>vylíčený příběh</i>); (na)líčený = vylepšený, vyzdobený (<i>nalíčený obličej</i>)
blýská se = 1. objevují se blesky 2. třpytí se	×	blízká = nedaleká (<i>blízká vesnice</i>)
mlýn = budova, kde se mele		mlít (<i>mlít mouku, mák</i>)
vyplývat (<i>z něčeho vyplývá, že...</i>)		vyplivat (<i>vyplivat něco z úst</i>)

Další slova s **ly, lý**: _____

Pozor na slova s **li, lí**: mlít, lítost, slídit, lidový, sliny, _____

Vyjmenovaná slova po m:

my, mýt, myslet, mýlit se, hmyz, myš, hlemýžď, mýtit, zamykat, smýkat, dmýchat, chmýří, nachomýtnout se, Litomyšl

my = (<i>My všichni se učíme.</i>)	×	mi = mně (<i>Řekni mi to.</i>)
mýt = čistit vodou apod. (<i>mýt nádobí</i>)	×	mít = vlastnit (<i>mít sešit</i>)
mýval = medvídkovitá šelma	×	míval = vlastnil (<i>Míval pěkný dům.</i>)
mýlí se = plete se	×	milý = milovaný, drahý

Další slova s **my, mý**: _____

Pozor na slova s **mi, mí**: *milý, zmije, míchat, zmizet*, _____

Vyjmenovaná slova po **p**:

pýcha, pytel, pysk, netopýr, slepýš, pyl, kopyto, klopýtat, třpytit se, zpytovat, pykat, pýr, pýřit se, čepýřit se

pýcha = domýšlivost	×	píchá = bodat (<i>špendlíkem</i>)
slepýš = beznohý plaz podobný hadu	×	slepíš = spojíš (<i>lepidlem</i>)
pyl = žlutý prášek na květech	×	pil = tvar slovesa pít (<i>Martin pil vodu.</i>)
pykat = nést trest za něco	×	pikat (<i>ve hře na schovávanou</i>)

Další slova s **py, pý**: _____

Pozor na slova s **pi, pí**: *pilný, papír, pilovat, napínat*, _____

Vyjmenovaná slova po **s**:

syn, sytý, sýr, syrový, sychravý, usychat, sýkora, sýček, sysel, syčet, sypat

sypat (<i>písek</i>)	×	sípat = vydávat chraplavý hlas
sýr = mléčný výrobek	×	síra = nerost žluté barvy
sýrový = vyrobený ze sýra	×	sírový = vznikající ze síry (<i>kyselina sírová</i>)

Další slova s **sy, sý**: _____

Pozor na slova s **si, sí**: *sirup, silný, síť, síť*, _____

Vyjmenovaná slova po **v**:

vy, vysoký, výt, výskat, zvykat, žvýkat, vydra, výr, výžle, povyk, výheň, slova s předponou vy-, vý-

výr = druh sovy	x	vír = krouživý pohyb vzduchu nebo vody
výt = vydávat zvuk (<i>Vlk vyje.</i>)	x	vít = splétat (<i>věnec</i>)
výskat = jásavě křičet	x	vískat = probírat se ve vlasech
výška = vzdálenost od země směrem vzhůru	x	vížka = malá věž, věžička
vysel = tvar slovesa vysít (<i>Vysel mrkev na záhon.</i>)	x	visel = byl zavěšen ve vzduchu, např. na kruzích

Další slova s **vy, vý**: _____

Pozor na slova s **vi, ví**: *viset, vidět, vinout, viklat*, _____

Vyjmenovaná slova po **z**:

brzy, jazyk, nazývat se, Ruzyně

nazývat se = mít jméno, název	x	nazívat se = hodně zívat
--------------------------------------	---	---------------------------------

Další slova s **zy, zý**: _____

Pozor na slova s **zi, zí**: *brzičko, zima, získat, zítra*, _____

Slovní druhy

Ohebné (mění své tvary)

- 1. podstatná jména** – názvy osob, zvířat, věcí, vlastností a dějů
Jakub, bizon, pytel, skromnost, plavání
- 2. přídavná jména** – vyjadřují vlastnosti osob, zvířat a věcí; odpovídají na otázky **jaký, který, čím**
mladý, přítulné, chytrá, tatínkův, babiččin
- 3. zájmena** – zastupují názvy osob, zvířat a věcí nebo na ně ukazují
já, náš, jejich, tohle, něco
- 4. číslovky** – vyjadřují počet nebo pořadí
dvanáct, desátý, několikrát, troje, jednou
- 5. slovesa** – vyjadřují, co osoby, zvířata nebo věci dělají nebo co se s nimi děje
počítat, vrčet, tikat, přenést, vyučovat

Neohebné (nemění své tvary)

- 6. příslovce** – odpovídají na otázky **kde, kam, kdy, jak**
venku, pryč, zítra, rychle, hodně
- 7. předložky** – při čtení se spojují s dalšími slovy, vysvětlují vztahy a okolnosti
v/ve, z/ze, před, u, kvůli
- 8. spojky** – spojují slova nebo věty
i, aby, proto, nebo, když
- 9. částice** – uvozují věty
ať, kéž
- 10. citoslovce** – vyjadřují pocity a výzvy nebo označují zvuky
jéje, hele, žbluňk, crr, hop

Podstatná jména

Mluvnický rod

Podstatná jména (i všechny další ohebné slovní druhy) vyjadřují jeden ze tří rodů: **mužský** (u něj určujeme navíc i životnost), **ženský** a **střední**. Rod podstatného jména určíme tak, že k podstatnému jménu přiřadíme vhodné zájmeno (ten, ta, to). Např. **ten stůl** (rod mužský neživotný), **ta židle** (rod ženský), **to zrcadlo** (rod střední).

Životnost podstatných jmen rodu mužského

Nejsou-li tvary podstatného jména v 1. a ve 4. pádě stejné, např. 1. pád **pes** # 4. pád **psa**, je toto podstatné jméno (pes) rodu mužského **životného**.

Je-li tvar podstatného jména v obou pádech stejný, např. 1. pád **strom** = 4. pád **strom**, je toto podstatné jméno (strom) rodu mužského **neživotného**.

Pozor! Životnost neznamena označení čehokoli živého.

Zápis zkracujeme **r. muž. (živ./neživ.), r. žen. a r. stř.**

Mluvnické číslo

U všech ohebných slovních druhů můžeme určit **mluvnické číslo**.

Číslo jednotné – u podstatných a přídavných jmen, zájmen a číslovek tvar vyjadřuje, že se jedná o jeden kus, např. **sešít**. U sloves vyjadřuje, že nějakou činnost dělá jedna osoba, zvíře apod., např. (jeden chlapec) **počítá**.

Číslo množné – jedná se o více než jeden kus, např. **sešity**, více než jednu osobu, např. (oni) **počítají**.

Zápis čísel zkracujeme **č. j. a č. mn.**

Skloňování

Podstatná jména (také přídavná jména, zájmena i číslovky) **se skloňují**, to znamená, že mění své tvary. Říkáme, že tvary vyjadřují různé pády. Český jazyk má **sedm pádů**.

1. pád Kdo , co?	chlapec , tašky
2. pád Koho , čeho?	chlapce , tašek
3. pád Komu , čemu?	chlapci , taškám
4. pád Koho , co?	chlapce , tašky
5. pád Oslovujeme, voláme:	chlapče , tašky
6. pád (O) kom , (o) čem?	(o) chlapci , (o) taškách
7. pád Kým , čím?	chlapcem , taškami

Podstatná jména vlastní označují určitou osobu, zvíře nebo věc. Vlastní jména píšeme s velkým písmenem na začátku, např. *Vladimír, Micka, Zlín*. **Podstatná jména obecná** označují kteroukoliv osobu, zvíře nebo věc, např. *učitel, žirafa, koleno*.

V názvech států a pohoří se obvykle píší velká písmena kromě obecných slov republika, království, hory, pokud toto slovo nestojí na prvním místě, např. *Česká republika, Jizerské hory*.

Jednotlivá slova **názevů měst a vesnic** se kromě předložek obvykle píší s velkým písmenem, např. *Malá Strana, Žďár nad Sázavou*.

V názvech ulic a náměstí se slova ulice, náměstí píší s malým písmenem, např. *ulice Ohradní, Václavské náměstí, náměstí Míru*.

Je-li v **názvu ulic a náměstí předložka** a podstatné jméno, píší se s velkým písmenem obě tato slova, např. *ulice Ke Smíchovu, náměstí Pod Kaštany*.

Slovesa

Slovesa se časují, to znamená, že mění své tvary podle (slovesné) **osoby**, (slovesného) **čísla** a (slovesného) **času**, např.

	Osoba	čas přítomný	čas minulý	čas budoucí
číslo jednotné	1.	čtu	četl/-a, -o jsem	budu číst
	2.	čteš	četl/-a, -o jsi	budeš číst
	3.	čte	četl/-a, -o	bude číst
číslo množné	1.	čteme	četli/-a, -o jsme	budeme číst
	2.	čtete	četli/-a, -o jste	budete číst
	3.	čtou	četli/-a, -o	budou číst

Osoby vyjadřujeme (osobními) zájmeny: **já, ty, on** (pro rod mužský), **ona** (pro rod ženský), **ono** (pro rod střední), **my, vy, oni** (pro rod mužský), **ony** (pro rod ženský), **ona** (pro rod střední).

Číslo je **jednotné** nebo **množné** podle toho, kolik osob (zvířat, věcí atd.) činnost dělá.

Čas přítomný vyjadřuje, že se činnost děje právě teď, např. *mávám*.

Čas minulý vyjadřuje, že se něco dělo už dříve, např. *mával jsem, zamával jsem*.

Čas budoucí vyjadřuje, že se teprve v budoucnu bude něco dít, např. *budu mávat, zamávám*.

Při určování osoby, čísla i času je potřeba sledovat tvar slova.

Slovesný tvar, který je zakončený na **-t**, např. *malovat*, je tvar **neurčitý**. Nemůžeme u něj určit osobu ani číslo. Tento tvar se nazývá **infinitiv** (neurčitek).

Slovesné tvary jsou **jednoduché**, např. *prosím, dovedou*, a **složené**, např. *budete radit, pomáhali jsme, šel bych, kdybychom byli šetřili*.

Přídavná jména

Slova, která vyjadřují vlastnosti podstatných jmen nebo čím jsou osoby, zvířata a věci, se nazývají **přídavná jména**, např. *léčivý, zelené, sestřina*.

Odovídají na otázky **jaký (jaká, jaké), který (která, které), čím**.

Skloňují se, např. *čerstvá (bylina), čerstvé (bylině), čerstvou (bylinu)*.

Číslovky

Slova, která označují počet, pořadí apod., se nazývají **číslovky**, např. *několik, první, třikrát*. Obvykle se skloňují, např. *jeden (řádek), jednoho (řádku), jednomu...*

Zájmena

Zájmena zastupují podstatná jména nebo na ně ukazují, např. *my, tvůj, který*. Zájmena **se většinou skloňují**, např. *naše* (vlastovky), *našich* (vlastovek), *našim*...

Spojky

Spojky spojují slova nebo věty. Např. Zuzana *i* Milena dostaly jedničku. Zuzana čte *a* Milena kreslí.

Před spojkami se obvykle píše **čárka**.

Čárka se většinou nepíše před spojkami **a, i, ani, nebo**.

Příslovce

Slova, která odpovídají na otázky **kde, kam, kdy, jak**, jsou **příslovce**, např. *tady, nahoru, včera, rychle*.

Citoslovce

Slova, která označují zvuky nebo vyjadřují pocity a výzvy, jsou **citoslovce**, např. *crr, ách, prr*.

Částice

Slova, která vyjadřují přání, zvolání nebo zdůraznění, jsou **částice**, např. *ať, kéž*. Také slova *ano, ne* jsou částice.

Částice stojí většinou na začátku vět – uvozují ji.

Skladba

Věta jednoduchá obsahuje jen jedno sloveso (jeden slovesný tvar určitý), např. *Králík chroupal mrkev*.

Souvětí se skládá ze dvou i více vět, proto v něm bývá obvykle více než jedno sloveso (slovesný tvar určitý), např. *Zavolej mi, až přijedete na místo*.

Stavbu souvětí znázorňuje **vzorec**. Každou větu v něm označuje písmeno **V**. Pořadí vět označuje **číslice**. Vzorec souvětí obsahuje i všechny **čárky mezi větami, spojovací výrazy**, např. *protože, který, kdy*, a **znaménko** na konci souvětí.

Např. **Dan slíbil Tomášovi, že k němu odpoledne přijde.** → **V1**, že **V2**.

Před spojkami se obvykle píše **čárka**. Čárka se většinou nepíše před spojkami **a, i, ani, nebo**.

Ve větě se můžeme jedním slovem ptát na jiné. Těmto slovům říkáme **skladební dvojice**.

Znázorňujeme je pomocí svorek, např. *Jirka píše domácí úkol.*

Dvojice, ve které se můžeme ptát jedním slovem na druhé a naopak, je **základní skladební dvojice**, např. *Co dělá Jana? Běží. Kdo běží? Jana.* Některé základní skladební dvojice mohou být větami, např. *Petr sedí*, jiné ne, např. *Petr si prohlédl* (chybí, co si prohlédl – věta se zdá být neukončená).

Každá skladební dvojice má **dva členy**. Těmi mohou být buď samostatná slova, např. *Eliška*, nebo slovní tvary, např. *jeli jsme*.

Samostatnými větnými členy **nejsou**: zájmena **se, si** (patří ke slovesu) a jejich tvary, **předložky** (patří obvykle k podstatným jménům nebo zájmenům), **spojky, částice** a obvykle **citoslovce**.

Např. *Eliška se posadila k počítači.*

Komunikační a slohová výchova

Ve vypravování jsou často přesné výpovědi jednotlivých postav. Ty se zapisují jako tzv. **přímá řeč** pomocí **uvozovek**. Na začátku se píše uvozovky dole („), na konci uvozovky nahoře (“). Např. „Šel jsem do lesa na houby.“

Text můžeme popsat pomocí **osnovy**, která má tři části: **úvod, stať** a **závěr**. Jednotlivé části (nejčastěji stať) mohou být dále rozčleněny. Každou část označíme výstižným názvem. Každá část odpovídá jednomu odstavci textu. **Odstavce** slouží k přehlednému rozčlenění textu a zpravidla na sebe navazují. Naznačíme je odsazením textu od začátku řádky.

Popisujeme přesně, jasně a názorně, aby si druhý mohl popisovanou skutečnost co nejlépe představit. Popis musí být uspořádaný, např. od nápadného k méně nápadnému, zleva doprava, od blízkého k vzdálenému.

Popis pracovního postupu vystihuje jednotlivé **kroky** nějaké činnosti tak, jak jdou **postupně** za sebou. Obvykle obsahuje i **věci**, které při činnosti potřebujeme – suroviny (např. potraviny), nářadí apod.

Reklama nabízí nějakou věc nebo službu. Tu se snaží popsat co nejlákavěji, někdy ne úplně pravdivě. Jejím hlavním cílem je přimět nás k nákupu.

Dopis – odesílatel posílá dopis **adresátovi** na jeho **adresu**. V dopise uvádí **datum**.

Za **oslovením** se píše čárka nebo vykřičník. Dopis ukončíme **podpisem**.

E-mail je způsob elektronického odesílání, doručování a přijímání zpráv; nebo dopis, který je takto odeslán, doručován a přijímán.

Přihláška je formulář (list nebo listy papíru s předtištěným textem určený k vyplňování), kterým se přihlásíme k nějaké činnosti, pobytu apod.